

Ignazio SANNA, *L'antropologia cristiana tra modernità e postmodernità*, Queriniana, Brescia 2001 — 527 ss., ISBN 88-399-0416-6.

Czasy najnowsze to okres wielu przemian społeczno-kulturowych, które wiążą się nie tylko z upadkiem systemu komunistycznego w Europie, ale również z bardzo szybkim rozwojem techniki, mającym ogromny wpływ na współczesną kulturę i mentalność. Nowe problemy generują oczywiście nowe pytania. Jednym z podstawowych, wobec którego myśl współczesna nie pozostaje bez wpływu, jest rozumienie wizji człowieka, jego miejsca w świecie oraz odniesienia do Boga. Dla chrześcijaństwa oznacza to poszukiwanie takich sposobów przekazu Ewangelii, które jest otwarte wobec myśli współczesnej. Na płaszczyźnie teologicznej szczególnie aktualne i potrzebne jest poszukiwanie form dialogu z kulturą współczesną. Na płaszczyźnie antropologii interesującą propozycją jest książka włoskiego profesora I. Sanny (ur. 1942), kapłana diecezji Nuoro, prorektora Uniwersytetu Laterańskiego i wykładowcy w Akademii Alfonsjańskiej w Rzymie. Tematyka pracy dotyczy antropologii chrześcijańskiej ukazanej w odniesieniu do myśli modernizmu i postmodernizmu. Dzieło to ukazało się w ramach *Biblioteki Teologii Współczesnej* (BTC 116) i zostało wydane przez włoskie wydawnictwo Queriniana w Brescii w 2001 r.

1. Książka składa się z dwóch części, w ramach których autor krytycznie analizuje zasadnicze cechy charakterystyczne antropologii modernizmu i postmodernizmu oraz przedstawia propozycję nowego „umiejscowienia” chrześcijańskiej koncepcji człowieka.

Część pierwsza została zatytułowana: *Antropologia pomiędzy modernizmem i postmodernizmem* i składa się z trzech rozdziałów. Pierwszy stanowi wprowadzenie, w którym autor charakteryzuje kulturę współczesną, a w jej ramach miejsce wiary chrześcijańskiej. Mowa jest też o pluralizmie koncepcji człowieka i specyfice antropologii chrześcijańskiej, bazującej na prawdzie o człowieku jako osoby stworzonej na obraz i podobieństwo Boga.

Rozdział drugi dotyczy antropologii modernizmu, który stanowi punkt wyjścia dla zrozumienia analizowanej w dalszych rozdziałach postmodernistycznej koncepcji człowieka. W omawianym rozdziale zostaje wyjaśniona nazwa, chronologia, poszczególne etapy oraz przyczyny modernizmu. Przedstawiając istotę tej epoki, autor dokonał analizy jej charakteru ontologicznego, etyczno-historycznego i eschatologicznego. Dalsze części dotyczą antropologii modernizmu ukazane w oparciu o 4 zasadnicze elementy: prymat podmiotu, prymat rozumu, prymat nauki oraz idee wolności i demokracji. Na zakończenie rozdziału autor przedstawił relacje chrześcijaństwa wobec modernizmu.

W trzecim rozdziale zostało ukazane przejście z modernizmu do postmodernizmu oraz podstawowe elementy filozoficzne i kulturowe postmodernizmu. Na początku rozdziału autor uzasadnia sam termin „postmodernizm” oraz wyjaśnia używane

inne określenia tej epoki: „modernizm nie dokończony” oraz „modernizm wyprzedzony” Dalsza część poświęcona została prekursorom postmodernizmu: F. NIETZSCHEMU, M. HEIDEGGEROWI i L. WITTGENSTEINOWI oraz ich wkładowi w powstanie i rozumienie postmodernizmu. Kolejne punkty zawierają podstawowe elementy złożonej koncepcji tego zjawiska społeczno-kulturowego w jego wymiarze pluralistycznym, estetycznym oraz nihilistycznym. W ostatnim punkcie skrótowo została ukazana specyfika postmodernizmu we Włoszech.

Druga część książki została poświęcona antropologii postmodernizmu. Sprowadza się ona do idei „osłabienia” trzech zasadniczych pojęć metafizyki: koncepcji Boga, człowieka i świata. Najwięcej miejsca autor poświęcił koncepcji Boga, ukazując przyczyny oraz konsekwencje jej „osłabienia”. Swoiste „osłabienie” koncepcji Boga w sposób nieuchronny prowadzi do osłabienia koncepcji człowieka i ma wpływ na wizję świata, które są przedmiotem dwóch kolejnych rozdziałów książki.

Podstawowe zasady teologiczne, będące odpowiedzią na elementy postmodernistycznej koncepcji człowieka, zostały przedstawione w ostatnim rozdziale książki, którego celem jest nowe „umiejscowienie” chrześcijańskiej wizji człowieka w ramach współczesnej kultury i mentalności postmodernizmu.

W konkluzji końcowej Sanna zwrócił uwagę, że wobec postmodernistycznej wizji człowieka możliwa jest antropologia alternatywna. Chodzi o antropologię teologiczną, zakorzenioną w tradycji judeochrześcijańskiej i opartą na fundamentalnej prawdzie o człowieku stworzonym na obraz Boga.

2. Antropologię modernizmu charakteryzują cztery prymaty: podmiotu, rozumu, nauki oraz wolności i demokracji. Pierwszy z nich — prymat podmiotu, akcentuje, że centrum całego wszechświata jest człowiek i na nim spoczywa odpowiedzialność za własny los i całej ludzkości. Choć dla niektórych przedstawicieli modernizmu wizja ta wiązała się z niezależnością wobec wszelkiego autorytetu zewnętrznego, w konsekwencji wobec Boga, to, jak podkreśla Sanna, idea prymatu podmiotu sama w sobie nie jest zła i nie wiąże się automatycznie z emancypacją człowieka wobec Boga. Dzieje się tak jedynie wtedy, kiedy prymat podmiotu rozumiany jest jako konfrontacja wobec stwórczej i opatrnościowej obecności Boga w świecie. Autor zwraca też uwagę, że nieuzasadnione są obawy, jakoby aktywność człowieka w świecie mogła być przeszkodzona przez poszanowanie wobec porządku Bożego, jak działo się to w przeszłości. Gwarancją tego jest soborowa idea autonomii rzeczywistości ziemskich.

Drugim elementem antropologii modernizmu jest pochodzący z epoki oświecenia prymat rozumu, wedle którego rozum stanowi ostateczną i jedyną normę prawdy i postępowania człowieka. Zdaniem autora rozprawy, koncepcja ta nie musi prowadzić do odrzucenia religii, gdyż powszechna doktryna tradycji chrześcijańskiej od samego początku podkreśla, że wiara potrzebuje uzasadnień rozumowych, a rozum poszukuje argumentów płynących z wiary. Sanna powołuje się tu zwłaszcza na en-

cyklicę JANA PAWŁA II *Fides et ratio*, która potwierdza konieczność rozumowego ujmowania wiary. Podkreśla przy tym, że nie można zapominać o ograniczoności ludzkiego rozumu, który nie jest w stanie dać zadowalających odpowiedzi na niektóre pytania egzystencji ludzkiej, na które odpowiedź znajdujemy jedynie poprzez wiarę w Chrystusa.

Prymat nauki dla niektórych przedstawicieli modernizmu oznacza, że jest ona jedynym sposobem dotarcia do prawdy i jedynie to, co zostało udowodnione naukowo, uznawane jest jako prawdziwe i realne. Sanna przypomina, że nowoczesna nauka ma swoje korzenie w chrześcijaństwie oraz, że rozwojowi nauki zawdzięczamy wiele osiągnięć w różnych dziedzinach, zwłaszcza technice i medycynie. Kościół przywiązuje wielką wagę do nauki i techniki, które stanowią dla człowieka nieodzowny element w służbie prawdy, dobra i piękna. Nie można jednak do tych dziedzin sprowadzić całej rzeczywistości, gdyż nie są w stanie dać odpowiedzi na pytania dotyczące sensu życia ludzkiego.

Ostatnią cechą charakteryzującą antropologię modernizmu są ideały wolności i demokracji, których jednym z ważniejszych owoców jest tolerancja. Niektórzy przedstawiciele modernizmu twierdzili, że w systemie opartym na wartościach absolutnych brak jest miejsca na wartości demokracji, tolerancji, praw mniejszości, wolności słowa i myśli; wartości te mogą być przyjęte i respektowane jedynie w ramach systemu opartego na relatywizmie. Autor książki zwracając uwagę, że chrześcijaństwo jest kolebką i promotorem tych wartości, przestrzega przed koncepcją antropologii, w świetle której człowiek ujmowany byłby jako absolutne centrum całej rzeczywistości. Taka wizja nieuchronnie prowadzi do nihilizmu na płaszczyźnie filozofii, relatywizmu w dziedzinie gnozeologii i moralności oraz pragmatyzmu i cynicznego hedonizmu na płaszczyźnie życia codziennego.

Interesujące jest ukazanie stanowiska chrześcijaństwa wobec modernizmu i wizji człowieka tej epoki. Sanna twierdzi, że chrześcijaństwo jest kolebką modernizmu, gdyż nowoczesny świat zachodni, z punktu widzenia historycznego, geograficznego, duchowego i intelektualnego, narodził się i rozwijał w ramach chrześcijaństwa. Ponadto u źródeł autentycznej sekularyzacji świata stoi teologia stworzenia, której głównym twierdzeniem jest prawda, że świat został stworzony przez Boga i sam w sobie nie jest boski, ale skończony, a zatem świecki. Biblijnej demitologizacji świata towarzyszy jednak akcentowana w chrześcijaństwie odpowiedzialność człowieka za świat. Ostatecznie modernizmu nie należy potępiać i demonizować *in genere*, gdyż niesie ze sobą pozytywne wartości, takie jak: autonomia porządku naturalnego, autonomia sfery politycznej, promocja sprawiedliwości społecznej, podkreślanie podmiotowości, czy odkrycie na nowo wartości wszechświata. Koncepcja człowieka bez Boga w epoce modernizmu jest wynikiem koncepcji Boga bez człowieka w dobie kultury średniowiecza. Wizja Boga jako absolutnego i despotycznego władcy, który arbitralnie decydował o teraźniejszości i przyszłości człowieka i świata, oraz

koncepcja człowieka, którego nie pojmowano jako wolnego i odpowiedzialnego partnera Boga, ale przedmiot jego odwiecznych przeznaczeń, doprowadziły do zrodzenia się epoki modernizmu.

Książka prof. I. Sanny w jasny i zwięzły sposób ukazuje podstawowe cechy postmodernizmu. Autor, będąc świadom niejasności genezy, wielości cech charakterystycznych oraz złożoności przejawów, skoncentrował się na wyjaśnieniu trzech podstawowych wymiarów postmodernizmu: pluralizmu, estetyki i nihilizmu, które są kluczem do zrozumienia tego zjawiska. Wymiar pluralistyczny postmodernizmu postuluje odrzucenie wszelkiej formy jedności rzeczywistości. Teoretycy postmodernizmu opowiadają się za pluralizmem filozoficznym, etycznym i religijnym, który odrzuca wszelkie roszczenia ekskluzywizmu i sprzeciwia się odnoszeniu tego, co partykularne, na płaszczyznę uniwersalną. Całość jest różnorodna i można ją poznać na różne sposoby. W postmodernizmie chodzi zatem o pluralizm absolutny, odnoszony zwłaszcza do koncepcji prawdy, której nie można ujmować w sensie abstrakcyjnym; prawda jest zawsze uwarunkowana historycznie, społecznie i kulturowo. Częściej niż o prawdzie *in se*, w postmodernizmie mówi się o drogach prawdy czy drogach ku prawdzie. Dla przedstawicieli postmodernizmu nie istnieje prawda absolutna. Zarówno drogi ku prawdzie, jak i sama prawda są różnorodne. Pluralizm postmodernizmu przejawia się na płaszczyźnie filozoficznej, teologicznej, etycznej oraz w odniesieniu do religii. Konsekwencją pluralizmu religijnego jest relatywizm religijny utrzymujący, że nie ma jakiejś jednej religii prawdziwej, ale wszystkie religie są równe i tak samo prawdziwe; wszystkie, choć różnymi drogami, prowadzą do tego samego celu. Wszystkie religie posiadają aspekty pozytywne i mniej pozytywne, nie pozostaje zatem nic innego, jak wybrać z nich wszystkich to, co najlepsze. Współczesny relatywizm i synkretyzm religijny nie sprzyja z pewnością świadomości bycia „religią prawdziwą”

Drugim wymiarem postmodernizmu jest estetyka, którą na płaszczyźnie poznania cechuje negacja absolutnych roszczeń rozumu teoretycznego. Mówi się nawet o racjonalności estetycznej, która bazuje na emocjach, autentyczności przeżyć oraz podziwie i kontemplacji zjawisk. Na płaszczyźnie filozoficznej poznanie prawdy polega na doznawaniu wrażeń, sentymentów i impresji. Na płaszczyźnie teologicznej wymiar estetyczny sprowadza wiarę do przeżyć i doświadczeń; z egzegezy historyczno-krytycznej słowa Bożego akcent przenosi się na egzegezę historyczno-psychologiczną. W religijności nie jest ważna doktryna, ale ilość doznawanych wrażeń. Na płaszczyźnie społeczno-kulturowej wymiar estetyczny sprowadza życie społeczne do *Erlebnisgesellschaft*, do społeczeństwa przeżyć, w którym nie liczy się rozumienie kim jestem i co czynię, ale co i w jaki sposób przeżywam.

Trzecim wymiarem postmodernizmu jest nihilizm praktyczny i teoretyczny, który stał się częścią świadomości powszechnej. Podstawą kultury postmodernistycznej jest nihilizm pochodzący z myśli F. NIETZSCHEGO i M. HEIDEGGERA. Nihilizm nie-

tzscheański — bazujący na tezie śmierci Boga, a w konsekwencji na eliminacji wszelkiego fundamentu przedmiotowego i normatywnego świata i człowieka — przejawia się głównie poprzez negację wszelkiej celowości oraz każdej wartości i prawdy. Nihilizm heideggeriański, dotyczący sfery ontologicznej, polega na możliwości dotarcia do istnienia bytu bez konieczności zatrzymywania się na płaszczyźnie jego istoty. Nihilizm, dotykając życia i obyczajów ludzi współczesnych, przejawia się głównie poprzez: kryzys wartości, dewaluację wartości najwyższych, relatywizm intelektualny i moralny, upadek samej idei prawdy, pesymizm dekadentki, upadek koncepcji linearnej dziejów oraz koncepcję post-historyczną i koniec historii.

Antropologia postmodernizmu została scharakteryzowana poprzez słowo „osłabienie”, odnoszone do trzech podstawowych elementów kultury: Boga, człowieka i świata. Najwięcej miejsca autor poświęcił ukazaniu przyczyn i konsekwencji „osłabienia” koncepcji Boga, który w postmodernizmie przestał być ujmowany jako Bóg wszechmocny, jedyny, absolutny, podstawa wszystkich bytów i pierwsza przyczyna wszystkich istot, Stworzyciel i Zbawiciel oraz Ojciec Narodu Wybranego i Ojciec Jezusa Chrystusa. Wśród przyczyn, które są złożone, autor wyróżnił refleksję nad tragedią Auschwitz, ujmując w tym pojęciu nie tylko tragedię narodu żydowskiego, ale wszelkie prześladowania i tragedie, wobec których zrodziło się pytanie o obecność i wszechmoc Boga. Kolejną przyczyną to przejście z metafizyki bytu do fenomenologii zjawisk, która stała się podstawą idei śmierci Boga. Trzecią przyczyną jest rozproszenie analiz językowych, które w postmodernizmie nie stanowią sposobu wyrazu rzeczywistości, ale rzeczywistość tę jedynie reprezentują; prowadzi to m.in. do wykluczenia możliwości sensownego dyskusowania o Bogu. Konsekwencjami postmodernistycznego ujmowania boskości, wedle którego żaden z Bogów nie jest jedyny, żadna religia nie jest jedyną i brak zbawcy uniwersalnego, są: redukcja wiary do płaszczyzny moralności, niemożliwość przyjęcia jakiegokolwiek koncepcji Boga, sprowadzenie religijności do sentymentu, odseparowanie duchowości od teologii, zastąpienie transcendencji Boga innymi „transcendencjami”: ideologią, rasą, klasą, narodem. Sanna nie ograniczył się oczywiście jedynie do opisu przyczyn i przejawów „osłabionej” koncepcji Boga, ale ukazał, że nie są one w stanie naruszyć wiary chrześcijańskiej w Boga, który zawsze jest „większy od człowieka” (Hi 33,12), a jedyną Jego „słabością” jest miłości do człowieka.

„Osłabienie” koncepcji Boga prowadzi do „osłabienia” koncepcji człowieka, który z natury swej otwarty jest na Absolut i w Nim ostatecznie znajduje potwierdzenie swej ważności i znaczenia. Jednym z głównych przejawów „osłabionej” antropologii jest redukcja wizji człowieka do poziomu kondycji ludzkiej. W ramach tej koncepcji człowieka określa się mianem numeru, funkcji, neutralnej przestrzeni antropologicznej, elementu rodzaju ludzkiego, czy przedmiotu biologii. Przyjmując takie ujęcie, otwiera się m.in. drogę do nadużyć na płaszczyźnie bioetyki. Innym elementem „osłabionej” antropologii jest depersonalizacja, która przejawia się przez

redukcję rozumienia osoby do jednej właściwości lub aktywności ludzkiej: zmysłów, rozumu, świadomości, czy też zdolności do komunikowania z innymi. Konsekwencją takiej wizji osoby jest możliwość legalizacji eutanazji, aborcji czy klonowania. Kolejnym elementem antropologii postmodernizmu jest tzw. „czwarty człowiek” O ile pierwszy związany jest z racjonalizmem filozofii greckiej, drugi z objawieniem judeochrześcijańskim, trzeci z modernizmem, to ów czwarty jest człowiekiem pozbawionym religii, historii, pragnienia prawdy; jego jedynym narzędziem jest technologia służąca zaspokajaniu nie potrzeb, ale pragnień. Ostatni element współczesnej antropologii to człowiek „radykalny”, który jest indywidualum, a nie osobą, jest dobry z natury, całkowicie i w pełni autonomiczny, szczęście osiąga nie przez praktykowanie cnót, ale drogą przyjemności. Człowiek „radykalny” pozbawiony jest pamięci historycznej, a jego relacje interpersonalne i zachowania społeczne reguluje nie prawo, ale kontrakt.

Trzecim pojęciem, do którego odnosi się określenie „osłabienie”, jest świat, który w postmodernizmie nie jest ujmowany jako stworzenie, ale jako natura. W wizji świata szczególnie uwyraźnił się nihilizm, w świetle którego uniwersum nie posiada celowości ani wartości. Przejawia się to poprzez redukcję świata do składu rzeczy i przedmiotów, nad którymi można panować przy pomocy reguł nauki i techniki. Przyszłość tak pojmowanego świata jest nieokreślona i niepewna. Złożony proces globalizacji sprawia, że człowiek współczesny ma poczucie wyobcowania ze świata i nie potrafi w nim czuć się jak we własnym domu.

Postmodernizm oraz jego wizja człowieka są dla teologii wezwaniem do podjęcia wysiłku nowego umiejscowienia orędzia chrześcijańskiego, którego celem jest dialog i otwarcie wobec kultury współczesnej. Punktem wyjścia jest postmodernizm, wobec którego chrześcijaństwo nie może się zamykać, ale w jego ramach poszukiwać aktualnych sposobów przekazu Ewangelii. Na zakończenie swoich rozważań Sanna podaje zasady, w oparciu o które wezwaniu temu można sprostać, unikając niebezpieczeństwa zaprzeczenia istoty orędzia chrześcijańskiego. Pierwszą z nich jest ujęcie wiary jako rozumowania otwartego na misterium, gdyż wiara chrześcijańska nie jest oparta na poezji i polityce, ale od samego początku jej fundamentem jest poznanie. Dlatego zadaniem chrześcijan jest rozumienie i przemyślenie wiary, aby pozostać w harmonii z myślą współczesnej epoki. W konsekwencji oznacza to wzajemne otwarcie teologii i filozofii oraz filozofii i kultury, pamiętając jednak o różnicach pomiędzy prawdą filozofii a prawdą wiary. Drugim pryncypium jest konstrukcja ontologii trynitarnej, która bezpośrednio wyrasta z konieczności obrony wartości różnorodności i „inności” Jak twierdzi Sanna, należy akcentować miłość jako istotę Trójcy; jej konsekwencją na płaszczyźnie antropologicznej jest „bycie dla” Ostatnią zasadą jest propozycja ukazania wydarzenia historycznego Jezusa Chrystusa jako *universale concretum*, co dotyczy bezpośrednio kwestii relacji pomiędzy prawdą absolutną i wydarzeniem historycznym. Jezus Chrystus jest jedno-

cznie odwiecznym Słowem Boga i Słowem Wcielonym, w Nim objawiła się pełnia prawdy. Podstawowym zadaniem teologii współczesnej jest głoszenie Jezusa Chrystusa w niepowtarzalności Jego boskiej osoby oraz historyczności Jego uniwersalnego wydarzenia zbawczego.

3. Założenie książki, którym jest krytyczne przedstawienie podstaw antropologii współczesnej, przewija się przez cały tok rozważań rozprawy. Podstawowe elementy wizji człowieka epoki modernizmu i postmodernizmu autor przedstawił biorąc pod uwagę wskazania encykliki JANA PAWŁA II *Fides et ratio*, w której Papież zwrócił uwagę na konieczność podejmowania wysiłku konceptualizacji daru wiary akcentując, że na płaszczyźnie wzajemnych powiązań wiary i rozumu nie może być rozdźwięku ani separacji. Wiara i rozum są dwoma instancjami, które prowadzą ducha ludzkiego ku kontemplacji prawdy. Sanna w swojej książce nie tylko dokonał ujęcia podstawowych założeń antropologii współczesnej, podkreślając, za Papieżem, potrzebę dialogu pomiędzy teologią i myślą współczesną, ale prezentowane treści przedstawił w sposób dialogiczny. Podstawowe aspekty chrześcijańskiego rozumienia człowieka, jego miejsca w świecie oraz relacji do Absolutu towarzyszą niemalże wszystkim poszczególnym elementom modernistycznej i postmodernistycznej wizji człowieka. Przejrzysta struktura pracy i jasny język sprawiają, że autor uniknął pomieszania pomiędzy różniącymi się założeniami poszczególnych ujęć człowieka, wykazując jednocześnie, że dialog pomiędzy chrześcijaństwem a myślą współczesną jest możliwy.

O charakterze dialogicznym prezentowanego dzieła świadczy bogactwo i sposób użycia literatury. Sanna swobodnie posługuje się tekstami źródłowymi filozofii postmodernizmu (F. NIETZSCHE, M. HEIDEGGER, L. WITTGENSTEIN), wykazuje znajomość podstawowych dzieł przedstawicieli tej epoki (m.in. G. DELEUZE, J. DERRIDA, M. FOUCAULT, J.F. LYOTARD, R. RORTY, G. VATTIMO) oraz bardzo licznych opracowań na ten temat. Spośród literatury teologicznej najczęściej cytowanym tekstem jest encyklika *Fides et ratio*. Posługuje się też m.in. tekstem: dokumentu soborowego *Gaudium et spes*, encykliki *Evangelium vitae* oraz deklaracji Kongregacji Doktryny Wiary *Dominus Iesus*. Autor wykorzystał też wiele dzieł teologicznych, poczynając od tekstów ŚW. AUGUSTANA i ŚW. TOMASZA Z AKWINU aż po teologów współczesnych, spośród których cytuje m.in. dzieła: H.U. VON BALTHASARA, K. BARTHA, D. BONHOEFFERA, M.D. CHENU, H. DE LUBACA, R. GUARDINIEGO, W. KASPERA, K. LEHMANN, J.B. METZ i K. RAHNERA.

Właściwemu rozumieniu dyskursów służą liczne przypisy, które nie są jedynie zwyczajnym przytoczeniem cytatów, ale stanowią dodatkowe wyjaśnienia i są pogłębieniem kwestii zawartych w tekście głównym. Na końcu książki został umieszczony indeks osobowy, który pomaga w odszukaniu twierdzeń poszczególnych myślicieli.

Zarówno tematyka książki, jak i sposób jej ujęcia sprawiają, że dzieło jest bardzo ważnym źródłem dla każdego, kto zajmuje się studium współczesnej koncepcji

człowieka oraz poszukuje form dialogu teologii chrześcijańskiej z kulturą współczesną głównie na płaszczyźnie antropologii.

Ks. Konrad Glombik, Opole

* * *